

mgr Agata Orzeł-Żukowska
Poradnia Psychologiczno-Pedagogiczna nr 2
Kraków

Narodziny kobiecości – obraz siebie dziewczynek na podstawie Rysunku Człowieka

„nie jest dobrze, ażeby człowiek (mężczyzna) był sam; uczynię mu zatem odpowiednią dla niego pomoc” (Rdz2,18)

1. Świadomość płci w ujęciu rozwojowym

Płeć dziecka określona zostaje w momencie poczęcia. Znacząca część różnic fizycznych pomiędzy płciami ujawnia się po siódmym tygodniu ciąży, gdy dochodzi do różnicowania się gonad żeńskich i męskich (Schaffer, 2006). Dymorfizm płciowy pojawia się już w okresie prenatalnym, prawdopodobnie też hormony prenatalne wpływają na pewne aspekty rozwoju mózgu i wtórnie powodują różnice psychiczne między płciami.

Od momentu narodzin płeć dziecka stanowi wskazówkę dla otoczenia społecznego, biologia i kultura jednocześnie kształtują rozwój fizyczny i psychiczny dziewczynki. Każde społeczeństwo ma własne, kulturowe skrypty zachowań wobec dziecka.

W grupie społecznej płeć jednostki jest jednym z głównych sposobów opisywania, kategoryzowania poznawanych ludzi (tamże, s. 96).

Odmiennie dla każdej płci od początku stosowane są inne fasony ubrań, kolory otoczenia i gadżetów potrzebnych do pielęgnacji i zabawy. Początkowo odmiennosc płci podkreślana jest właśnie przez ubiór, jego kolor, strój dziewczynek na ogół zawiera większą ilość falbanek, dodatków, ozdóbek tak, żeby przypadkowa osoba z otoczenia, pierwszy raz widząca dziecko była w stanie odróżnić jego płeć.

Oddziaływania społeczne otoczenia, wielokrotne sygnały ze środowiska powodują, iż dzieci dość szybko uczą się odróżniać własną płeć i myśleć o sobie w kategoriach własnej płci - dziewczynki lub chłopca.

Między 12 a 24 miesiącem życia pojawiają się i utrwalają podstawowe dane związane z „ja”, w tym wiek i płeć (tamże, s. 174).

Świadomość płci powstaje u dzieci między trzecim a piątym rokiem życia. Wymienia się w tym procesie trzy fazy: dwulatek już wie, że jest chłopcem lub dziewczynką, w wieku lat trzech chłopiec rozumie, że przyszości stanie się mężczyzną,

a dziewczynka kobietą, a do piątego roku życia dzieci uświadamiają sobie, że ich płeć jest faktem nieodwracalnym (Kohnstamm, 1989).

Wyniki badań w rozwoju różnicowania płci u małych dzieci w wieku trzech, pięciu, siedmiu i dziewięciu lat (Yee, Brown, 1994) pokazały, iż dzieci we wszystkich przedziałach wiekowych mają zdolność do rozróżniania płci, stałości płci, a w przypadku nagradzania za wykonanie określonego zadania, przejawiają tendencję do dyskryminacji płci odmiernej. Szczególnie wyraźnie różnica w postawach względem płci odmiernej, faworyzowanie własnej płci zaznacza się u dziewczynek i to począwszy już od trzeciego roku życia. Chłopcy w tym zakresie kierowali się częściej poziomem wykonania zadania i wydajnością.

2.   Rozwój kobiecości w aspekcie duchowym i psychologicznym

Plan Boga to również partnerstwo między mężczyzną a kobietą. Jednemu i drugiemu Bóg zechciał powierzyć świat. Obydwoje zostali stworzeni na jego obraz. Kobieta jest tego samego pochodzenia co mężczyzna, «ciało z jego ciała», według obrazu biblijnego. Jej los zależy w dużym stopniu od patrzenia mężczyzny na nią, jak mówi Jezus. Nigdy nie powinna być zredukowana do przedmiotu. Ona ma tę samą godność, równe prawa. Lecz mężczyzna i kobieta mają różne dary. Nie można ich mieszać.

Jan Paweł II, Przemówienie do młodzieży, Strasburg, 8 października 1988

Chrześcijańskie korzenie naszego społeczeństwa dość wyraźnie wyznaczają i określają role kobiecą i męską. „Kobiety z reguły troszczą się najbardziej o osoby, o więzi międzyludzkie, o wychowanie. Mężczyźni natomiast z reguły w większym stopniu poświęcają się pracy zawodowej, działalności społecznej, prywatnym hobby i zainteresowaniom. W konsekwencji kobiety oceniają siebie głównie na podstawie sukcesów w świecie osób: czy kochają i są kochane, czy mają harmonijne więzi z małżonkiem, z dziećmi, z sąsiadami, z Bogiem. Natomiast mężczyźni oceniają siebie głównie na podstawie sukcesów w świecie rzeczy: czy są kompetentni zawodowo, cenieni jako fachowcy, czy awansują i dobrze zarabiają” (Dziewiecki, 2009, s. 89).

W procesie wychowywania od początku inaczej traktuje się dziewczynki, inaczej chłopców. Potoczna wiedza na temat wychowywania dziewczynki przyjmuje, że wychowuje się je „łatwiej”, że dziewczynki są grzeczniejsze, miłsze, bardziej posłuszne i ostrożniejsze w codziennym postępowaniu. Cechami charakterystycznymi dziewczynki powinny być dbałość o porządek otaczającego świata materialnego. Zadaniem dziewczynki jest szczególna dbałość o własne ciało, jego zdrowie i czystość w aspekcie cielesnym i duchowym, kiedyś w przyszłości będzie ono bowiem służyło wydaniu na świat nowego człowieka. Dziewczynkom wpaja się, że powinny się odnajdywać i sprawdzać w związkach z innymi, mają pełnić role przyjaciółek, pomocnic, opiekunek, żon i matek.

Kobiece ukierunkowanie na budowanie bliskich więzi to unikalny dar dla świata i nadanie mu głęboko ludzkiego wymiaru; życie w świecie pozbawionym tych wartości byłoby bardzo ubogie. Bywa jednak, że za nadmierne zorientowanie na relacje, bez wykształcenia w sobie silnego i autentycznego *Ja* kobiety płacą poczuciem pustki i okaleczeniem (Dillon, Benson, 2007).

Wzorce płci wpływają na sposób, w jaki postrzegamy i oceniamy innych, część schematów pozostaje jednak ukryta i nieświadoma. Stereotyp kobiecości może być zagrożeniem dla poczucia własnej wartości kobiet, gdyż w naszej kulturze bardziej ceni się cechy męskie niż kobiece. Zarówno kobiety jak i mężczyźni idealizują cechy, które powszechnie uważa się za męskie: samowystarczalność, niezależność, sprawność fizyczna, asertywność, silna osobowość, wigor, umiejętności analityczne, zdolności przywódcze, gotowość do podjęcia ryzyka, zdecydowanie, skuteczność, dominację, agresywność. Jednocześnie lekceważy się cechy zwykle identyfikowane z kobiecością, takie jak uступliwość, pogoda ducha, nieśmiałość, emocjonalność, czułość na pochwały, miłe usposobienie, wrażliwość, wyrozumiałość, współczucie i dbałość o innych (por. np. Kelly, Caudill, Hathorn, O'Brien, 1977).

Cielesność kobiety, jej płodność, jest darem swoiście kobiecym. We współczesnym świecie, w którym media, przemysł mody, lansują jeden swoisty kanon piękna cielesnego, wiele dziewcząt i kobiet może głęboko cierpieć z powodu własnego wyglądu.

„Kobiety drobne i potężne, o budowie wąskiej i szerokiej, niskie i wysokie są takie, jakie są najprawdopodobniej dlatego, że swą posturę odziedziczyły po przodkach, jeśli nie bezpośrednio, to z pokolenia lub dwóch wstecz. Wysztytanie lub osądzanie kobiet z powodu dziedzicznej budowy fizycznej powoduje, że w każdym kolejnym pokoleniu jest coraz więcej sfrustrowanych neurotyczek. Wypowiadanie szkodliwych, jedynie słusznych sądów na temat dziedzicznych kształtów kobiety pozbawia ją najcenniejszych psychicznych i duchowych skarbów” (Estes, 2001, s. 222).

3. Analiza rysunków testu projekcyjnego „Narysuj człowieka” w kontekście rozwijającej się kobiecości u dziewczynek

3.1. Rysunek jako forma ekspresji i narzędzie w diagnozie i terapii psychologicznej

Rysunek jest najbardziej pierwotną zdolnością człowieka do pozostawiania po sobie śladu, znaku istnienia, obecności w świecie.

Pierwsze malowidła możemy oglądać na ścianach jaskiń pierwotnego człowieka, który zostawił po sobie wzruszające świadectwo przeżyć, rzeczywistości życia, ale i zachwyty dla oglądanego przez siebie świata. Zdolność do rysowania, pozostawiania

ślądu graficznego jest specyficznie i jedynie człowiekowi przypisaną zdolnością, ceną i niepowtarzalną.

Rysunki dziecięce są pierwszymi manifestacjami osobowości dziecka, ekspresją jego uczuć, myśli i marzeń. Analiza rysunków dostarcza bogactwa informacji na jego temat. Profesor Stefan Szuman, znakomity znawca twórczości dziecięcej twierdził, iż dziecko do lat dziesięciu nie rysuje nigdy samorzutnie z natury, nie naśladuje jej bezpośrednio w swym rysunku (Szuman, 1990, s. 8). Dziecko rysuje według swojej wyobraźni i tyle, ile wie. Początkowo więc rysunki postaci ludzkich często pozbawione są ubrań, a o płci narysowanej postaci decyduje jeden szczegół – na przykład kokarda na głowie dziewczynki. W rysunkach dziecięcych powstałych w latach dwudziestych XX wieku elementami szczególnie ważnymi były guziki i kokardy. Obecnie występują one sporadycznie z prostej przyczyny – dzieci używają częściej zamków błyskawicznych i rzepów do zapinania odzieży, a i kokardy rzadziej stanowią ozdobę dziewczęcego uczesania. Sprawdza się więc teoria profesora Szumana, iż dziecko rysuje najpierw to, co wie i to, co zaprzęta jego wyobraźnię i działanie.

Wnikliwe analizy wytworów dziecięcych doprowadziły do wyodrębnienia szeregu rysunkowych metod projekcyjnych, używanych zarówno do diagnozy stanu emocjonalnego dziecka, jak i w procesie terapeutycznym. Teorie Freuda i Junga dotyczące nieświadomych procesów zachodzących w umyśle stały się podstawą dla psychoterapeutów wykorzystujących sztukę w pracy diagnostycznej, okazało się również, że dla części pacjentów poddających się analizie o wiele łatwiej jest narysować sen, niż opisać go słowami (Oster, Gould, 1999).

Rysunkowe metody projekcyjne opierają się na projekcji rozumianej jako sposób spostrzegania i reagowania na bodźce zewnętrzne, zawsze uwarunkowany cechami osoby postrzegającej (Płużek, 1966).

Projekcję możemy ujmować na kontinuum nieświadome - częściowo uświadomione, można też mówić o różnych typach projekcji w zależności od czynności psychicznych, które są w nie zaangażowane (Gawda, 2004). Wyróżniamy projekcję percepcyjną, słowną oraz projekcję motoryczną, której środkiem ekspresji jest ruch lub gest. Wytwór graficzny dziecka jest właśnie końcowym efektem mechanizmu projekcji percepcyjno-motorycznej.

W praktyce psychologicznej rysunkowe testy projekcyjne wykorzystuje się dość często. Dostarczają one wielu informacji na temat aktualnego stanu psychicznego dziecka, jego samopoczucia, ewentualnych lęków, niepokojów, cech neurotycznych. Rysunek człowieka, początkowo „ludzika” tak bardzo przypomina *Ja*, iż niektórzy badacze uczynili zeń test osobowości i inteligencji. Szczególnie wnikliwe badania przeprowadziła Goodenough, Fay i Machover (za: Chermet-Carroy, 2004).

Poszukiwanie tożsamości płciowej przejawia się w rysunkach stosunkowo wcześnie - do męskich oznak zaliczamy kwadratowe ramiona, brodę; do kobiecych aspektów: sukienki, biżuterię, trwałą ondulację, loki, wydłużone rzęsy. W tle rysunku

mogą również występować przedmioty dodatkowo podkreślające cechy męskie o fallicznym kształcie, woda i kwiaty podkreślają cechy żeńskie.

3.2. Badania własne

Celem badań było udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób przejawiają się aspekty kobiecości w rysunkach dziewczynek, jak graficznie wyrażają one cechy charakterystyczne dla własnej płci. Poszukując odpowiedzi na pytanie badawcze posłużono się analizą testu projekcyjnego „Narysuj Człowieka” w aspekcie opisowym, dotyczącym wybranych cech rysunku, które świadczyć mogą o kształtującym się obrazie własnej płci a w przyszłości – poczucia kobiecości u dziewczynek.

Badanie testem było tylko jednym z całej baterii testów psychologicznych stosowanych w diagnozie psychologicznej. Badana grupa dziewczynek była homogeniczna pod względem rozwoju intelektualnego, wszystkie badane rozwijały się przeciętnie lub powyżej przeciętnej pod względem umysłowym, nie przejawiały zaburzeń emocjonalnych.

Badania częściowo odbyły się na terenie Publicznej Szkoły Podstawowej ss. Pijarek im św. J. Kalasancjusza w Krakowie, dzięki pomocy s. Kingi Żelazko. Część rysunków pozyskano w trakcie badań na terenie Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej nr 2 w Krakowie. Badane podzielono na trzy grupy wiekowe 6-7 lat, 8-10 lat oraz 11 - 13 lat.

Każda dziewczynka miała podaną następującą instrukcję: „Narysuj człowieka takiego, jakiego potrafisz”. Przy ewentualnych pytaniach ze strony badanych odpowiedzi badającego brzmiała za każdym razem – „Ty decydujesz kogo narysujesz”. Rysunki wykonywano ołówkiem na papierze formatu A4. Uzyskano po 20 rysunków z każdej grupy wiekowej, łącznie 60 rysunków, które zanalizowano w oparciu o wybrane kategorie opisowe przedstawione poniżej.

W badaniach własnych ujęto następujące kategorie opisowe rysunku postaci ludzkiej, które podkreślają żeńską płć narysowanej osoby:

- w twarzy: rzęsy, rumieńce, pełne usta;
- fryzura: długie włosy, krótkie włosy, spinki i ozdobniki we włosach;
- ubiór: sukienka, spódnica, paski (jako podkreślenie figury kobiecej), biżuteria, Obcasy;
- ozdobniki dotyczące ubrania i obuwia w postaci kokardek, falbanek, wzorków;
- zaznaczone cechy płciowe poprzez silniejszy nacisk ołówka lub odpowiedni kształt: piersi, biodra, sfera genitalna.

Tabela 1. Rozkład procentowy elementów podkreślających płeć w rysunkach dziewcząt

Wskaźniki	6-7 lat	8-10 lat	11-13 lat
Twarz:			
Rzęsy	45%	65%	65%
Rumieńce	brak	20%	15%
Pełne wargi	30%	60%	60%
Fryzura:			
Długie włosy	75%	90%	95%
Krótkie włosy	25%	10%	5%
Spinki i ozdobniki we włosach	10%	25%	30%
korona	40%	10%	brak
Ubiór:			
Sukienka,	75%	70%	60%
spódnica	25%	30%	10%
Bizuteria	25%	50%	20%
Obcasy	10%	20%	40%
Paski	30%	25%	30%
Ozdobniki			
Zaznaczone w sylwetce:			
Piersi	brak	20%	15%
Biodra	brak	brak	40%
Sfera genitalna	brak	10%	10%

Analiza przedstawionych wyników dowodzi, iż wraz z wiekiem w rysunkach dziewczynek pojawiają się elementy wyraźnie podkreślające płeć narysowanej postaci. W obrębie twarzy są to rzęsy, pełne usta oraz w mniejszym natężeniu rumieńce.

Rzęsy jako atrybut kobiecości był i jest szczególnie podkreślany w sztuce i popkulturze. Zapotrzebowanie na długie i gęste rzęsy jest obecnie zaspokajane przez makijaż, reklamy licznych kosmetyków zachęcają do podkreślania rzęs, ich wydłużania i pogrubiania. Niewątpliwie rzęsy mają charakter estetyczny i są związane z uwodzeniem, obecność ich w rysunkach dziewczynek podkreśla ich kobiecość. Rzęsy występują w większości rysunków, zwłaszcza w grupie wiekowej 8-10 latek oraz 11-13 latek.

Pełne usta mogą oznaczać zmysłowość, wyraźny jest wzrost ilościowy narysowanych ust wraz z wiekiem, świadczy to o budzącym się w dziewczynkach

poczuciu zmysłowości. Żadna z dziewczynek nie narysowała języka ani zębów, które to elementy mogą świadczyć o rozważaniach na temat własnej seksualności lub o trudnościach w tej sferze.

Nieodłącznym elementem kobiecości pozostają długie włosy, niemal wszystkie narysowane postaci posiadają je bujne i gęste.

Włosy w rysunkach dziewczynek bywają kunsztownie upięte, ozdobione spinkami i gumkami, które dodatkowo podkreślają walory fryzury. Jednocześnie obecność spinek, gumek we włosach może również odzwierciedlać wysiłki, aby panować nad sobą, zachowywać się zgodnie z wymaganiami otoczenia, podporządkowywać się nakazom, jest to cecha przypisywana i wymagana od dziewczynek, a później kobiet.

Bujność włosów, ich długość są najbardziej charakterystyczną cechą w rysunkach dziewczynek, nawet ubiór nie jest tak znaczącym desygnatem płci żeńskiej, znaczny odsetek dziewczynek prezentuje bowiem we własnych pracach spodnie jako odzież codzienną.

Spódnica, sukienka wciąż stanowią o sile kobiecości i znaczą o wiele więcej w rysunku niż obcasy i biżuteria, które zwyczajowo kojarzą się z kobiecością.

Oryginalnym elementem pojawiającym się w rysunkach 6-7 letnich dziewczynek jest korona na głowie, wiąże ona świat dziecięcej projekcji z baśniami i bajkami, gdzie postacią centralną najczęściej bywa księżniczka lub królewna. Tendencja do myślenia magicznego zanika w trakcie rozwoju w grupie 11-13 latek ustępując miejsca realizmowi.

Wraz z wiekiem pojawia się tendencja do podkreślania kobiecości w postaci zaokrąglonych, podkreślonych bioder, cecha ta pojawia się najwyraźniej w grupie 11-13 latek, podobnie jak pasek. Najpewniej fakt ten związany jest z dojrzewaniem płciowym i procesami fizjologicznymi zachodzącymi w organizmie badanych. Znamiennym jest fakt, iż piersi są rzadziej podkreślanym atrybutem, podobnie jak sfera genitalna, która budzi u rozwijających się dziewczynek zaciekawienie i jest swoistą tajemnicą.

Badania zaprezentowane w artykule pokazują, iż najczęściej występującymi atrybutami kobiecości w rysunkach dziewczynek są długie włosy, spódnica lub sukienka, pełne wargi oraz rzęsy. Przedstawione analizy wymagają dalszego pogłębienia i być może, ujęcia jeszcze innych aspektów formalnych i opisowych rysunków dziecięcych w kontekście płciowości i seksualności.

Bibliografia:

- Chermet-Carroy S. (2004). *Zrozum rysunki dziecka*. Łódź : Wydawnictwo Ravi.
- Dziewiecki M. (2009) *Geniusz i powołanie kobiety w duszpasterstwie młodzieży i dorosłych*, Episteme 83(2009) *Natura kobiety – jej swoistość i przeznaczenie*.
- Dillon S., Benson M. (2007). *Kobieta i poczucie własnej wartości*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Estes C.P. (2001). *Biegająca z wilkami*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Gawda B.(2004). *Możliwości diagnozowania trudności emocjonalnych dzieci w wybranych graficznych metodach projekcyjnych (w:) Rysunek projekcyjny w badaniach obrazu siebie*. B. Kosturbiac, B. Mirucka, Lublin: Towarzystwo Naukowe Uniwersytetu Lubelskiego.
- Kelly J.A. Caudill M.S, Hathorn S., O'BriEn C.G. (1977). *Socially undesirable sex correlated characteristics: Implications for Androgyny and Adjustment*. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45, s. 1185-1186.
- Kohnstamm R. (1989). *Praktyczna psychologia dziecka*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Oster G.D. Gould P. (1999). *Rysunek w psychoterapii*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Płużek Z. (1966). *Podstawowe założenia teoretyczne psychologii projekcyjnej*. *Roczniki Filozoficzne*, 4, s. 19-49.
- Schaffer R. (2006). *Rozwój społeczny dzieciństwo i młodość* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Szuman S. (1990). *Sztuka dziecka*. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Yee M., Brown R. (1994). *The development of gender differentiation in young children* *British Journal of Social Psychology* Jun, 33 (Pt 2), s. 183-196.